

JĀZEPA VĪTOLA GAISMAS PILS: SKAŅDARBA UZTVERE 20.–21. GADSIMTĀ

Zane Prēdele

Jāzepa Vītola (1863–1948) balāde *Gaismas pils* mūzikas vēsturē iegājusi kā kordziesmas žanra izcils paraugs, pat etalons. Šis skaņdarbs ir viens no latviešu mūzikas kultūras stūrakmeņiem un tādējādi arī labs piemērs, kas ļauj analizēt mitoloģizācijas fenomenu. Nācījas apziņā dziesma *Gaismas pils* ieguvusi Dziesmu svētku simbola nozīmi, tā ir cieši saistīta ar Jāzepa Vītola vārdu, taču laika gaitā radusies arī mistifikācija jeb mākslīgi veidots mīts par *Gaismas pili*, un šo fenomenu varam dēvēt jau par īstu mitoloģijas izpausmi.

2009. gada vidū Latvijas Republikas Kultūras ministrijas paspārnē dibinātā ekspertu darba grupa noslēdza diskusijas par Latvijas kultūras kanona izveidi un publiskoja kultūras vērtību sarakstu; tā mūzikas sadaļā divpadsmit latviešu mūzikas vērtību skaitā kā vienīgais Vītola skaņdarbs bija minēta tieši kora balāde *Gaismas pils*¹. Līdz ar to šī dziesma pirms trim gadiem iecelta arī oficiāla kanona statusā.

Sabiedrības debates raisīja izstrādātā kanona saturiskais ierobežojums, ko paši veidotāji skaidroja šādi:

„Latvijas kultūras kanons līdzīgi kā citās Eiropas valstīs izveidots kā izcilāko un ievērojamāko mākslas darbu un kultūras vērtību kopums, kas atspoguļo nācījas visu laiku nozīmīgākos sasniegumus kultūrā. Kultūras kanonā iekļautas Latvijas kultūru raksturojošās vērtības dažādās mākslas jomās, ar kurām lepojamies un kurām vajadzētu veidot ikviena Latvijas iedzīvotāja kultūras pieredzes pamatu, nodrošinot piederības izjūtu Latvijai. Kanona diskursus saistāms ar kultūras atmiņas jēdzienu, kas skaidrojams kā cilvēku grupas, noteiktas kultūras pārstāvju kopējas zināšanas noteiktā brīdī. Tādējādi var teikt, ka kanons ir līdzeklis šādas kopējas kultūras atmiņas radišanai un izplatīšanai”² [visi izcēlumi tekstā mani – Z. P.].

Kā redzam, astoņas no divpadsmit mūzikas vērtībām kultūras kanonā saistītas ar vokālā elementa klātbūtni; tas savukārt norāda uz kanona veidotāju ieceri rosināt piederības izjūtu Latvijai un ietekmēt kultūras atmiņu, izmantojot tieši vokālās mūzikas paraugus.

Latvijas kultūras kanona izstrādi kā nesenās pagātnes notikumu vērts *konfrontēt* ar kādu citu vēstures faktu – Latvijas pirmās brīvvalsts laika mākslinieku sniegto Vītola daiļrades vērtējumu. 1936. gada 12. decembrī, kad Rīgā, Latvijas Nacionālajā operā, tika atzīmēta profesora Jāzepa Vītola 50 darba gadu jubileja, daudzo ziedu un dāvanu vidū mūziķi pasniedza komponistam arī Kuzņecova fabrikas meistarū darinātu porcelāna šķīvi. Uz tā malām bija iededzināti attēli, kurus iedvesmojuši skaņraža pazīstamākie darbi: *Gaismas pils*, krājums *200 latviešu tautas dziesmas* (atainota dārgumu lāde), *Ziemeļblāzma*, *Dārgakmeņi*, Sīgu kvartets, *Karaļmeita*, *Viļņu dziesma* un *Dāvids Zaula*

¹ Pārējās vērtības ir šādas: Johans Gotfrīds Mītels, Jurjānu Andreja *Pūt, vējīni*, Emiļa Melngaiļa *Jāņuvakars*, Emiļa Dārziņa *Melanholiskais valsis*, Alfrēda Kalniņa solodziesmas, Jāņa Mediņa opera *Uguns un nakts*, Lūcijas Garūtas kantāte *Dievs, Tava zeme deg!*, Jāņa Ivanova simfonijas, Imanta Kalniņa Ceturtā simfonija, Pētera Vaska *Musica dolorosa* un Raimonda Paula dziesmas. Sk. Latvijas kultūras kanona mājaslapu, sadaļu *Mūzika*: <http://www.kulturaskanons.lv/lv/1/7/>

² Sk. Latvijas kultūras kanona mājaslapu, <http://www.kulturaskanons.lv/lv/1/>

priekšā, bet trauka vidū bija centrālais jeb devītais tēls – krīvs ar kokli rokās (asociatīvā saikne – Vītola kora balāde *Krīvu krīvs*).

Jāzepam Vītolam 50 darba gadu jubilejā (1936) dāvātais šķīvvis

24

³ Šī šķīvja fotogrāfija un Annijas Vītolas rokraksta oriģināls glabājas JVLMA Vītola Piemiņas istabas krājumā.

Šīs dāvanas idejiskie autori un darinātāji bijuši vairāki keramiķi, tai skaitā māksliniece Milda Kalniņa-Brutāne – pianista Valērija Zosta radiniece. Annijas Vītolas piezīmēs, kas piespraustas pie šķīvja fotogrāfijas³, minēts, ka grezno dāvanu kopā ar sudrablietām, kristālu un citām vērtīgām mantām viņa ievietojuši Rīgas bankas seifā iepretim biržai un Doma baznīcai 1944. gada septembrī, jo šī paša gada 4. oktobrī Vītoli atstājuši Rīgu, lai ar kuģi dotos trimdas gaitās uz Vāciju.

Noglabātā trauka liktenis pēc 1944. gada rudens nav zināms, taču katrā ziņā tā attēli uzskatāmi atspoguļo visas nācijas apziņā līdz 20. gadsimta 30. gadiem stiprinātos Vītola daiļrades simbolus. Ļoti latviskā stilā veidotajā keramikas gleznojumā arī pats profesors Vītols tiek simboliski personificēts kā sirmais un viedais vadonis, krīvu krīvs: ne velti viņš atainots apaļas formas priekšmeta – dekoratīvā šķīvja – pašā centrā. Savukārt kora balādei *Gaismas pils* atbilstošā ilustrācija novietota labi redzamā vietā tieši virspus centra. Teiksmainais stāsts par Gaismas pili asimilēts sabiedrības apziņā kā viena no Vītola radītajām latviskās kultūras vērtībām, un uz pulksteņa ciparnīcai līdzīgās šķīvja virsmas (šis trauks jau pats par sevi atgādina īpatnēji sakrālu mantojumu zīmju valodā) tas atrodas vietā, kurai atbilstu cipars *viens*.

Tomēr, ja salīdzinām attēlu izkārtojumu ar Saules sistēmas uzbūvi, tad šajā gadījumā ap personību (Sauli) rotē tās meistararbi (planētas), un apgalvot, ka *Gaismas pils* to vidū ir pirmā, būtu strīdīgi: uz šo vietu var pretendēt jebkurš no izraudzītajiem skaņdarbiem.

Laikabiedru (mākslinieku) aprindās veiktais Vītola sasniegumu izvērtējums – savveida *jubilejas kanons*, kas datēts ar 1936. gadu – atklāj

vēl kādu interesantu niansi. Starp deviņiem skaņdarbiem iekļauti arī trīs instrumentālopusi (*Vīļņu dziesma*, Stīgu kvartets un *Dārgakmeņi*), tādējādi izraudzītie komponista daiļrades simboli pārstāv gan instrumentālo, gan vokālo mūziku. Likumsakarīgi rodas jautājums, kāpēc sabiedrības apziņā vēlāk pārspīlēti tiek kultivēts Vītola komponista tēls uz kormūzikas bāzes – ir taču arī citu žanru skaņdarbi. Joprojām, arī mūsdienās, Latvijā organizētajos klasiskās mūzikas koncertos pārāk reti skan Vītola solodziesmas, klavierminiatūras vai simfoniskie sacerējumi. Koncertrepertuāra veidošanas problēma pelna atsevišķu iztirzājumu, kas šoreiz neietilpst manu uzdevumu klāstā, tomēr vēlos atzīmēt, ka XXV Vispārējo latviešu Dziesmu svētku programmā 2013. gada 2. jūlijā iekļauts Vītola kormūzikas *a cappella* koncerts; tādējādi jo plašā auditorijā tiks atzīmēta komponista 150. dzimšanas dienas atcere.

Vītola ap 200 kordziesmu mākslinieciskā un tehniskā meistarība, to ietekme uz žanra turpmāko attīstību latviešu mūzikā nav apstrīdama. Taču vienlaikus jāuzsver: plašākas sabiedrības priekšstatu par šo skaņradi kā kormūzikas metru visdrīzāk veicinājušas tikai atsevišķas dziesmas, kuras Vispārējo latviešu Dziesmu svētku kopkora koncertos izskanējušas vismaz četras reizes (neskaitot pieprasītos atkārtojumus) – tās ir *Gaismas pils*, *Beverīnas dziedonis*, *Karaļmeita* (jauktajam korim) un *Mežezers* (vīru korim).

Skaņdarba *Gaismas pils* uztvere latviešu sabiedrībā būtu pētāma ne tikai lielāko tautas dziedāšanas svētku programmu kontekstā. Interesantu aspektu šīs dziesmas sakarā atklāj Valentīna Bērzkalna monogrāfija *Latviešu dziesmu svētki trimdā* (Bērzkalns 1968), kas apkopo datus par laikposmu no 1946. gada līdz 1965. gadam. Izsekojot dziesmu dienu organizācijai trimdas apstākļos gan Eiropā (Vācijā, Austrijā, Anglijā), gan Ziemeļamerikā, autors parāda nacionālo dziesmu repertuāra kopainu un aplūko arī kādu mana pētījuma ietvaros nozīmīgu niansi – dziesmas *Gaismas pils* atrašanās vietu koncertprogrammās. Bērzkalna sniegtā informācija ļauj secināt, ka 1946. gada vasarā Pirmajās trimdas dziesmu dienās Vācijā (Fišbahā, Hānavā) Vītola *Gaismas pils* bijusi viena no 19 dziesmām, un tās vieta programmā nav īpaši izcelta. 1947. gada maijā Eslingenes latviešu dziesmu svētkos situācija jau ir nedaudz atšķirīga:

„Koru koncerta programma bija sakārtota trīs posmos, un tajā ietilpa 19 kordarbi. Pirmajā posmā jauktie kori atskaņoja Baumaņa *Latvijas valsts himnu*, kurai sekoja Vītola *Gaismas pils*, Zālīša *Ceļš uz dzimteni*, Barisona *Latvijā*, V. Dārziņa *Birzīm rotāts Gaiziņš*, Melngaiļa *Senatne* un Alfr. Kalniņa *Latvju himna*“ (Bērzkalns 1968: 46).

1948. gadā Lībekas dziesmu dienā latviešu komponistu daiļradi pārstāvēja 21 kordarbs, to vidū sešas dziesmas vīru korim, bet koncerta sākums un pirmās daļas noslēgums bija identisks:

„Koncerts sākās ar Baumaņa *Latvijas valsts himnu*, kurai sekoja V. Dārziņa *Birzīm rotāts Gaiziņš*, Norviļa *Balsis*, Melngaiļa *Senatne*, Ozoliņa *Krēslā*, Vītola *Gaismas pils* un Alfr. Kalniņa *Latvju himna*“ (Bērzkalns 1968: 56).

Pirmajās latviešu dziesmu dienās Anglijā (1949. gada 17.–19. jūnijā Londonā) izskanēja 26 latviešu autoru kordziesmas, un Jāzeps Vītola *Gaismas pils* bija ierindojusies starp citiem skaņdarbiem bez īpaša izcēluma. Līdzīga situācija bija arī Otrajās latviešu dziesmu dienās Anglijā 1950. gada vasarā un Ceturtajās latviešu dziesmu dienās Anglijā 1954. gadā. Rakstot par Sestajām (faktiski – Piektajām, jo organizatoru komiteja sākotnēji bija pieļāvusi kļūdu numerācijā) latviešu dziesmu dienām 1958. gada 12.–13. jūlijā Lesterā (Anglijā), Bērzkalns atzīmē, ka „jauktie kori programmas sākuma daļā pēc Baumaņu Kārļa himnas *Dievs, svētī Latviju* atskaņoja Vītola *Gaismas pili* un *Saules svētkus*, un E. Dārziņa *Mēness starus stīgo*“ (Bērzkalns 1968: 96). Tikai šajā svētku reizē (1958) trimdā sāk nostiprināties dziesmu svētku repertuāra modelis – jaukto koru programmu iesākt ar Latvijas himnu un uzreiz pēc tam dziedāt Vītola balādi *Gaismas pils*.

Līdzīga koncepcija īstenota 1953. gada pavasarī, Pirmajos latviešu dziesmu svētkos ASV (Čikāgā), un rudenī, Pirmajos latviešu dziesmu svētkos Kanādā (Toronto). Abas programmas ievadīja prominēncu runas, himna, kam sekoja Jurjānu Andreja *Mūsu Tēvs debesīs*, Vītola *Gaismas pils* un Melngaiļa *Senatne*, tad Dārziņa *Mūžam zili* (Čikāgā) vai Pētera Barisona *Latvijā* (Toronto) (Bērzkalns 1968: 148, 159).

Gaismas pils īpaši izcelta arī Otrajos latviešu dziesmu svētkos ASV, Ņujorkā, 1958. gada 3.–6. jūlijā. Bērzkalns detalizēti raksturo šo Ņujorkas presē plaši izziņoto notikumu un atzīmē, ka 5. jūlijā

„Dziesmu svētkus oficiāli atklāja Latvijas sūtnis profesors A. Spekke, savā runā aicinot latviešus „pāri visām lietām, kā vienmēr“ vispirms „paļauties pašiem uz sevi, uz savu izturību, uz savām spējām“. Viņa runu savukārt noslēdza Br. Skultes diriģētā Vītola *Gaismas pils*, kurai tad sekoja pārējā programma“ (Bērzkalns 1968: 202).

Ceturtajos latviešu dziesmu svētkos Kanādā (Toronto) 1965. gada 29. maijā koru koncerts iesākās ar Lielbritānijas himnu *God Save the Queen*, un uzrunām sekoja Latvijas himna; kori atskaņoja plašu programmu, turklāt Vītola balādei *Gaismas pils* bija atvēlēta svētku noslēguma jeb beidzamā skaņdarba funkcija.

Šos atsevišķos piemērus izceļu, lai pasvītrotu: Vītola balāde *Gaismas pils* laika gaitā trimdas apstākļos ir būtiski stabilizējusi savas pozīcijas, ieņemot nozīmīgu vietu koncertrepertuārā un programmās.

Valentīns Bērzkalns sniedz arī statistiskas ziņas par dziesmu atskaņojumiem. Saskaņā ar autora datiem, trimdā notikušo 40 dziesmu dienu/dziesmu svētku galvenajos koru koncertos izskanējuši 41 latviešu autora 194 dažādi kordarbi. Ieskaitot atkārtojumus, dziedāti pavisam

755 latviešu kordarbi, to vidū Vītola *Gaismas pils* skanējusi 34 trimdas dziesmu dienu/dziesmu svētku sarīkojumos kopumā 178 reizes. Tā ir gandrīz ceturtā daļa no visiem šādos pasākumos atskaņotajiem latviešu komponistu kordarbiem (Bērzkalns 1968: 327–343).

Būtu vērts izpētīt visas 34 trimdas dziesmu dienu programmas līdz 1965. gadam un apkopot datus arī par turpmāko laiku, lai statistiski izvērtētu, kādu vietu tajās ieņēmusi Vītola *Gaismas pils*; tomēr priekšstatu par būtiskākajām tendencēm sniedz arī jau aplūkoti piemēri. Iespējams izcelt trīs galvenos šīs dziesmas iekļāvuma modeļus:

- koncerta sākums ar Latvijas himnu, kurai seko *Gaismas pils*,
- koncerta sākums ar Latvijas himnu, kurai seko dažādas klasiķu dziesmas: Jurjānu Andreja *Mūsu Tēvs debesīs*, Jāzepa Vītola *Gaismas pils*, Emiļa Melngaiļa *Senatne* u. c.,
- svētku koncertu ieskandina Latvijas himna, savukārt noslēguma skaņdarbs ir *Gaismas pils*.

Viena no interesantākajām arhīva liecībām ir JVLMA Vītola Piemiņas istabā glabātā dziesmas *Gaismas pils* drukas kopija bez konkrētas nošu izdevniecības vai spiestuves norādes. Drukas kopijas apjoms ir divas pilnas A4 lappuses (no abām pusēm), un lapai pielīmēta vēl šaura strēmele – pēdējā rindkopa ar piecām nošu taktīm. Šāds papīru taupošs noformējums atstāj visnotaļ rūpīgi salīmētas (vai grūtos apstākļos atjaunotas) kopijas iespaidu. Zem dziesmas pēdējās taks lasāma piezīme Annijas Vītolas rokrakstā (ar melnu lodīšpildspalvu) – „No atmiņas uzrakstīts Flensburgā 1945. g. manim atceroties tekstu“. Šī isā piezīme vienlaikus norāda gan konkrētus apstākļus, kādos Vītols bēgļu gaitās nolemj *Gaismas pili* vēlreiz fiksēt notis, gan apstiprina komponista labo atmiņu attiecībā uz mūzikas materiālu (bet ne Ausekļa dzejas tekstu)⁴.

Tomēr *Gaismas pils* nav vienīgais skaņdarbs, ko autors trimdā pārraksta, atjaunojot pēc atmiņas. Pianiste Guna Kurmis, savulaik arī Vītola audzēkne, Zviedrijā ir saglabājusi viņai rakstītās komponista vēstules un publikācijā *Konservatorijas rektors Jāzeps Vītols* citē profesora trimdas laika vēstuli:

„Ar jaundarbiem? Rakstīju kādus sīkumus – tikai ne klavierēm. Esmu gan apmierinājis veselu rindu prasītāju ar norakstiem⁵ no maniem agrākiem darbiem – laikam esmu vienīgais, kam, pateicoties manas sievas uzmanībai, tie vēl palikuši dzīvi. Atcerieties smago sējumu...“⁶ (Kurmis 1963: 924).

Šeit ieskicēta latviešu komponistu trimdinieku tābrīža dramatiskā situācija daiļrades mantojuma saglabāšanā, un Vītola izteikums („esmu vienīgais, kam [...] tie vēl palikuši dzīvi“) dziesmas *Gaismas pils* kontekstā iegūst papildnozīmi: pats autors ir tas, kurš rūpējas par dziesmu un piedalās savveida sakrālā (mītiskā) notikumā, kura

⁴JVLMA Vītola Piemiņas istabā glabājas dokumentāla liecība arī par cita opusa pierakstu pēc atmiņas mūža nogalē – 1945. gada vēlā rudenī komponists Lībekā veic savas Stīgu kvarteta Sol mažorā op. 27 pirmās vijoles partijas izrakstu. Par pilnas partitūras un pārējo partiju izrakstiem šobrīd trūkst ziņu. Taču zīmīga ir gadskaitļu sakrītība – gan Stīgu kvartets, gan *Gaismas pils* sacerēti 1899. gadā. Mitrofana Beļajeva izdevniecībā savulaik (1899) publicētais Stīgu kvartets mūsdienās ir izdots jaunā veidolā, ar rokraksta lapas faksimilkopiju un muzikologa Arnolda Klotiņa ievadvārdiem, tam pievienots skaņdarba ieskaņojums CD albumā. Šādu izdevumu 2009. gadā laida klajā Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija sadarbībā ar Latvijas Mūzikas informācijas centru un izdevniecību *Musica Baltica*.

⁵Lai gan Vītols izmanto jēdzienu „noraksts“, runa šajā gadījumā ir par notīm viņa paša rokrakstā (respektīvi, ir vairāki rokraksta eksemplāri). Komponists lieto noraksta jēdzienu tīri praktiskā nozīmē: darbs jau ir komponēts, tagad norakstu to vairākos eksemplāros, lai piedāvātu citiem.

⁶„Smagais sējums“ ir Vītola klavierdarbu, kora un solodziesmu krājums biezos, melnos vākos, ko pats autors savulaik lūdzis iesiet un dažkārt aizdevis saviem studentiem. Patlaban šis krājums glabājas Jāzepa Vītola Piemiņas istabā un ir praktiski noderīgs gadījumos, ja atsevišķu kompozīciju meklēšana citos arhīvos nevainagojas panākumiem.

rezultātā *Gaismas pils* vēlreiz piedzīvo *augšāmcelšanos* – šoreiz svešumā (1945 Vācijā).

Interesants ir Jāzepa Vītola dziesmas liktenis arī Padomju Latvijā. 1946. gadā, kad notiek Latvijas Padomju komponistu savienības pirmais plēnums (27.05.–4.06.), Nilss Grīnfelds Maskavas žurnāla *Советская музыка* 7. numurā vēsta par Padomju Latvijas mūziku kopš 1940. gada (Грюнфельд 1946). Ne Grīnfelds, ne arī citi komponisti un muzikologi uzstāšanās runās plēnumā ne ar pusvārdu nepiemin Jāzepu Vītolu. Plēnuma saīsināto stenogrammu publikācija liecina, ka viens no augstākajiem viesiem, Krievijas komponistu savienības priekšsēdētājs Vladimirs Ščerbačovs (*Щербачев*), par latviešu mūzikas patiesā „zelta fonda” pārstāvjiem savā publiskajā uzrunā atzinis Emīli Melngaili, Emīlu Dārziņu, Jāni Zālīti, Alfrēdu Kalniņu, Jāzepu Mediņu un Jēkabu Mediņu (*Из выступлений на пленуме* 1946: 37). Nevienā plēnuma konferencē vai koncertā Vītola darbi netiek apspriesti vai atskaņoti. Galvenais iemesls šādi ignorānei ir komponista došanās trimdā un politisko uzskatu nesaskaņa ar Padomju Latvijas režīma funkcionāriem.

Tomēr valdošās ideoloģijas kontekstā pārsteigumu raisa fakts, ka Padomju Latvijas I (X) Dziesmu svētkos 1948. gadā apvienotie jauktie kori diriģenta Leonīda Vignera vadībā dziedāja Vītola *Gaismas pili* līdzās tādiem kordarbiem kā Jāzepa Mediņa *Dziesma Rīgai*, Pētera Barisona *Dziesmai šodien liela diena*, Emīļa Melngaiļa *Senatne*. *Gaismas pils* atskaņota arī Padomju Latvijas II (XI) Vispārējos Dziesmu svētkos 1950. gadā un III (XII) Dziesmu svētkos 1955. gadā. Padomju režīms šos atskaņojumus pieļāva, iespējams, tāpēc, ka, atšķirībā no Ausekļa oriģināldzejoļa, Vītola kompozīcijā nav tik ļoti uzsvērti *bīstami* politiskie simboli; balādes episkais raksturs ierindo šo dziesmu kultūras mītu kopainā.

Vītola rehabilitācijas sākums 1948. gada vasarā, Padomju Latvijas I (X) Vispārējos Dziesmu svētkos, ir visai zīmīgs. Tas ir brīdis, kad komponists jau miris (viņa nāves diena ir 1948. gada 24. aprīlis) un līdz ar to vairs nav jābaidās, ka viņš varētu apkarot padomju ideoloģiju. Vītols kļūst par latviešu klasiķi, kura personību tagad ir izdevīgi *piesavināt* režīma ideoloģijas veicināšanai, nevis turpināt noklusēt.

* * *

Raksturojot balādes kopveidolu, īpašu uzmanību pelnījis tās tekstuālais pamats. Tāpēc turpmākajās rindkopās plašāk pievērsīšos Vītola dziesmas teksta autoram – dzejniekam **Auseklim** un viņa radītajam dzejolim *Gaismas pils*.

Auseklis (Krogzemju Mikus, 1850–1879) darbojies tautas atmodas laikmetā un iegājis latviešu literatūras vēsturē kā talantīgs nacionālais

dzejnieks līdzās latviešu dzejas pamatlicējam Jurim Alunānam (1832–1864). Rakstniece un literatūrvēstures pētniece Zenta Mauriņa trāpīgi ieskicējusi viņa vietu laikabiedru vidū: „Trīs dažādas figūras izteic jauno laikmetu: pravietiski kvēlais Kronvalds, dramatiski ugunīgais Auseklis un rāmi gaišais Pumpurs“ (Mauriņa 1935: 272). Viņasprāt, Auseklis ir Garlība Merķeļa (1769–1850) ideju pārmantotājs, Merķeļa „revolucionārās lāpas nesējs“ (Mauriņa 1935: 272). Kultūrvēstures mītu kontekstā šāds Ausekļa raksturojums šķiet vistiešāk atbilstošs Prometeja tēlam.

Mūsdienu literatūrzinātnieku skatījumā Auseklis ir talantīgākais 19. gadsimta latviešu dzejnieks un viena no centrālajām figūrām t. s. zaudētās paradīzes meklētāju plejādē. Viņa daiļradē zaudētās paradīzes un tautas nacionālās pašapziņas modināšanas motīvi piedzīvo kulmināciju⁷. Ar Ausekļa tekstu rakstīta Baumaņu Kārļa *Trimpuļa*, Jāzepa Vītola *Gaismas pils* un *Beverīnas dziedonis*, viņa atdzejojums (oriģinālā – Frīdriha Šillera dzejolis) ir pamatā Emīla Dārziņa dziesmai *Pie tēvu zemes dārgās*; visi šie darbi kļuvuši par latviešu dziedāšanas svētku jūsmas un patriotisma spilgtāko manifestāciju.

Viens no visbūtiskākajiem Ausekļa daiļrades aspektiem ir mitoloģija. Dzejnieks sintezē vēsturiskas personības ar mītu un senu teiku varoņiem, veido antropomorfas dievības un rūpējas par mitoloģijas izskaidrojumu ar *latviskākiem* nosaukumiem. Mauriņa šo entuziasta nezinātnisko darbu kritizē:

„Gandrīz visās savās dzejās Auseklis piemin mitoloģiskus tēlus, bet dziesmas tieši ar mitoloģisku saturu ir: *Čūsku tēvs Zalktis*, *Gaismas pils* un *Lai top!*. Auseklis izgudroja dievus, kur un kādus tie viņam bija vajadzīgi, [...] viņš radīja dievus savā krāšņajā fantāzijā. Mazliet paviršs un ļoti patvaļīgs viņš arī mitoloģijā. Viņa sastādītajam dievu ciltskokam trūkst jebkuras saknes“ (Mauriņa 1935: 279).

Mitoloģiskā satura ziņā radniecīgi ir dzejoļi *Gaismas pils* (apakšvirsraksts *Kurzemes teika*) un *Lai top!* (apakšvirsraksts *Latviešu teika*). Gaismas saukšanu vai arī pasaules radīšanu ar vārdu maģiju („lai top!“), Ausekļa daiļrades pētnieku ieskatā, var uzskatīt par vienu no svarīgākajām metaforām, kas iezīmē literatūras pāreju jaunā kvalitātē. Abos minētajos dzejoļos vārds izmaina (vai vismaz tiecas izmainīt) pasauli. Nevis vārdā tiek ielikta jēga, bet gan vārds rada jēgu. Šāda pieeja atbilst romantiķu kultivētajam uzskatam, ka autors ir pasaules radītājs un viņa veidotā pasaule var ietekmēt reālo pasauli⁸.

Dzejoļa *Gaismas pils* nosaukums laika gaitā pārtapis par Latvijas vēstures metaforu – tas raksturo aizlaikus, kad latvju tauta dzīvojusi laimīgi un brīvi. Dzejoļi simboliski tiek runāts par pili un tās vārdu, atspoguļots pasaules kultūrvēsturē pazīstamais mīts par zaudēto paradīzi, un dzejnieks, tautiskā romantisma retorikas iedvesmots, optimistiski aicina to nākotnē atgūt. Mūsdienu literatūrzinātnieks

⁷Sk. Latvijas literatūras centra mājaslapu, sadaļu *Modināšanas literatūra*: http://www.literature.lv/his_lv/2_3.html

⁸Sk. iepriekšējā atsaucē minēto avotu.

Gunārs Bībers kritizē Ausekļa naivumu; viņš atgādina, ka apburtajām romantiskajām pilīm pasaules mitoloģijas un literatūras kontekstā ir lemts mūžīgi dusēt savu ezeru dzelmēs un tikai „mūsu mīlais, naivais Auseklis varēja izdomāt, ka Gaismas pils kādreiz varētu celties augšām“ (citēts pēc: Vērdiņš 2010).

Turpinājumā pievērsīšos Ausekļa dzejoļa *Gaismas pils* dažādu laikmetu izdevumiem.

III Vispārējo latviešu Dziesmu svētku priekšvakarā 1888. gadā skolotājs un Pēterburgas Latviešu labdarības biedrības priekšnieks, Ausekļa biogrāfs un izdevējs Kažoku Dāvis (1850–1913) laiž klajā krājumu *Ausekļa raksti*; tas ir pilnīgākais viņa darbu apkopojums kopš 1873. gada pirmās puses, kad dienasgaismu ieraudzīja *Dzejas no Ausekļa* paša autora kārtojumā. Dzejolis *Gaismas pils* sacerēts laikposmā no 1875. līdz 1876. gadam. Izdevējs Kažoku Dāvis norāda, ka tas ticis ietverts paša dzejnieka sastādītajā otrajā dzejoļu krājumā, kur pēdējais oriģināldzejolis datēts ar 1876. gadu (*Ausekļa raksti* 1888: 52).

⁹ Vecās drukas teksta atšifrējumā ievēroti mūsdienu latviešu valodas rakstības likumi.

Pirmizdevumā (*Ausekļa raksti* 1888) *Gaismas pils* lasāma šādā versijā⁹:

„Kurzemīte, Dievzemīte,
Brīvas tautas auklētāj’.
Kur palika sirmie dievi?
Brīvie tautas dēliņi?

Tie līgoja vecos laikos
G a i s m a s k a l n a galotnē.
Visapkārti egļu meži,
Vidū gaiša tautas pils.

**Zelta stabiem, zitarjuntu,
Sidrabotiem pamatiem.
To negāza gaisa vētras,
Karaviļņu bangojums.**

Asiņainas dienas ausa
Tēvu zemes ielejā,
Vergu valgā tauta nāca,
Nāvē krita varoņi.

Ātri grima, ātri zuda
G a i s m a s k a l n a stalta pils.
Tur guļ mūsu tēvu dievi!
Tautas gara greznumi!

Sirmajami ozolami
Pēdīgājo ziedu dod:
Tas slēpj svētu piles vārdu
Dzilās siržu rētiņās.

Ja kas vārdu uzminētu,
Augšām celtos vecā pils!
Tāļu laistu tautas slavu,
Gaismas starus margodam’.

**Zilā gaisā plivinātos
Sarkanbaltie karogi.
Kurģa¹⁰ laukā atskanētu
Sirmo garu daiņojums.**

¹⁰ Kurģis, saskaņā ar Ausekļa apkopotajiem mitoloģiskajiem skaidrojumiem, bijis kara dievs (*Ausekļa raksti* 1888: 127).

Tautas dēli uzminēja
Sen aizmirstu svētumu:
G a i s m u sauca, G a i s m a ausa!
Augšām ceļās G a i s m a s p i l s!“

Padomju laika Ausekļa dzejas izdevumā *Gaismas pils* ir tituldzejolis un sniegts pašā krājuma sākumā (Auseklis 1975), bet tā saturs ir cenzēts: respektīvi, nav publicēts astotais pants (sk. izcēlumu treknrakstā). Cenzūras atļauto dzejoli Vītols izmantojis vēl ar paša veiktiem īsinājumiem. Jāatzīst, ka versijas, kas atšķiras no Ausekļa *Gaismas pils* oriģināla (tapušas ideoloģiskas cenzūras, arī pārpublicējuma neuzmanības kļūdu iespaidā), sastopamas tikai padomju perioda izdevumos un mūsdienās (īpaši interneta resursos).

Visbūtiskākais cenzora svītrotais fragments ir teksts „Zilā gaisā plivinātos / Sarkanbaltie karogi“. Zenta Mauriņa karoga krāsu pieminēšanu skaidro ar to, ka vēl tikai zemapziņā rodas patstāvīgas valsts sapnis un „Auseklis, nevilkdams pēdējās konsekvences, piemin sarkanbaltsarkano karogu. Bet tam nedrīkstam piešķirt reālības nozīmi“ (Mauriņa 1935: 271). Cara Aleksandra II valdīšanas laikā (1855–1881) liberālās reformas sāka dziļi izmainīt Krievijas ikdienu. Daudz aktīvāka kļuva sabiedriskā dzīve, attīstījās tautas izglītība; kārtas tuvinājās cita citai. Dzimtbūšanas naturālo saimniecību pakāpeniski nomainīja kapitālistiskā ražošana, un šādos apstākļos loģiska būtu bijusi arī patriarhālās patvaldības pārtapšana konstitucionālā iekārtā. Diemžēl 19. gadsimta 70. gadu vidū reformas tika apturētas, un sākās cīņa ar liberālismu un sociālismu. Taču iepriekš aizsāktās progresīvās tendences pilnībā neapsīka, un tās skāra arī Latviju. Ne velti Zenta Mauriņa aprakstā par Ausekļa biogrāfiju un daiļradi akcentē faktu, ka pēc Krimas kara (1853–1856) cara Aleksandra II valdīšanas laikā „pūta liberālāki vēji. Tādēļ arī atmodas darbinieki svērās uz Krievijas pusi“ (Mauriņa 1935: 271). Būdams kaismīgs nacionālists un cīnītājs par jaunlatviešu idejām, Auseklis savos apcerējumos, piemēram, izvērstajā rakstā *Par dziedāšanu pie latviešiem* (Ausekļa raksti 1888: 38–62), tomēr slavina arī arīdzan krievu caru.

Vēsturnieks Tālis Pumpuriņš savā monumentālajā pētījumā *Sarkanbaltsarkanās Latvijas karoga krāsas* karoga vēstures apskatu iesāk ar viduslaikiem, kad *Vecākajā Livonijas atskaņu hronikā* (t. s. *Rīmju hronikā*, ap 1290–1296) divās rindiņās raksturots cēsinieku sarkanbaltsarkanais karogs. Teksts vēsta par zemgaļu cīņu pret vācu iebrucējiem 1279. gadā (citu vēsturnieku darbos šis notikums reizēm datēts ar 1280. gadu). *Vecākajā Livonijas atskaņu hronikā* pieminētais latviešu karogs ir vienīgais no tālaika Latvijas teritorijā dzīvojušo etnisko grupu karogiem, kuram 13. gadsimtā dokumentāli fiksēts krāsu apraksts, un 19. gadsimta otrajā pusē tas kļuvis par prototipu nacionālā karoga izveidei. Pumpuriņš atzīmē, ka mūsdienu Latvijas valsts veidošanās procesā vienlīdz nozīmīga nebija visa hronika kopumā, bet gan tieši

atsauce uz cēsinieku karogu, un pietiekamu ierosmi popularizēt sarkanbaltsarkanās krāsas varēja sniegt arī vēsturnieku darbi, kuros to nozīme pieminēta vai interpretēta (Pumpuriņš 2000: 10).

Pirmos *latviskumam* atbilstošo krāsu meklējumus Pumpuriņš saista ar 19. gadsimta 70. gadu sākumu. Rakstos par Latvijas karaļa vēsturi norādīts, ka šīs krāsas, balstoties uz *Vecākās Livonijas atskaņu hronikas* ziņām, jau 1870. gadā par savām pasludinājuši latviešu studenti, kuri pulcējās ap Kronvaldu Ati (1837–1875) Tērbatas latviešu literārajos saietos (Pumpuriņš 2000: 14). Vēstures arhīvu izpēte likusi Pumpuriņam secināt, ka diemžēl ļoti maz saglabāties liecību no laikiem, kad šīs krāsas bija latvietības pierādījums. Nedaudzie rakstiskie avoti neļauj viennozīmīgi spriest, cik liela sabiedrības daļa apzinājās šīs krāsas kā savas un cik lielā cilvēku kopienā varēja mutiski izplatīties ziņas par karaļa krāsu nozīmi. Pumpuriņš atgādina, ka līdz pat 20. gadsimta sākumam latviešu literatūrā, šķiet, vēl nebija sniegts 13. gadsimta cēsinieku karaļa krāsu izcelsmes zinātnisks vai leģendārs skaidrojums (Pumpuriņš 2000: 7, 24). Ne Ausekļa, ne Vītola dzīves laikā līdz gadsimtu mijai netika izveidota šīm krāsām atbilstošā simbola interpretācija.

* * *

Jāzeps Vītols attieksme pret latviešu vokālās mūzikas (kora kompozīciju) sacerēšanu mainījās brīdī, kad viņa rokās nonāca *Ausekļa raksti*, kas 19. gadsimta 90. gados publicēti Pēterburgā, Latviešu Labdarības biedrības priekšnieka Kažoku Dāvja (D. Pelča) redakcijā (Vītols 1933: 290). Visticamāk, komponista rīcībā bija 1888. gada Rīgas publikācijas (*Ausekļa raksti* 1888) otrais izdevums. Vītols Ausekļa sējumiņus apzīmē kā „kopš gadiem visdārgākos uz mana grāmatu plaukta, manas greisirdības objektu“ (Vītols 1933: 290). 1899. gada vasarā, kad Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisija no jauna bija izsludinājusi godalgu konkursu, Vītols pavadīja atpūtas brīžus pie sava brāļa, zemstes ārsta Hansa¹¹ Zarečjē – Pleskavas guberņas ļoti klusā nostūrī. Autors pats atminas:

¹¹ Hanss Vītols (1865–1912) – Jāzeps Vītola brālis, tobrīd Pleskavas guberņas pilsētā Zarečjē praktizējošs ārsts.

„[...] vasaru pavadot, st. c. sarakstīju „Gaismas pili“, „Gājēja dziesmu naktī“. Nodomu tās iesūtīt konkursam tomēr atmetu, jo man likās, ka pēc agrākā „Beveriņas dziedoņa“, „Dievozolu trijotnes“, „Svētā brīža“ tās jauna vairs nesniedz. Jo vairāk priecājos par spontānām gavilēm, ar kurām „Gaismas pils“, pirmizpildījumā 1900. g. vasarā, Rītenbraucēju dārzā, tika no vairāktūkstoš galvu auditorijas saņemta. Vēl tagad klusu, mīļu paldies draugam Jēkabam Ozolam, tam diriģentam, kas manas dziesmas vienmēr iestudēja nevien ar vislielāko rūpību un bijību, bet arī ar izsmelšu prasmi tempu un priekšnesuma ziņā. Žēl, ka šis apdāvinātais diriģents tika tik agri atsaukts no sava darba“ (Vītols 1933: 291).

Par diriģentu Jēkabu Ozolu kā *Gaismas pils* interpretu komponists raksta arī trimdas laika atmiņu tēlojumā *Atmiņas. Zelta zvaigzne* (līdzās citām mūža nogales atmiņu skicēm tas glabājas JVLMA Vītola piemiņas istabā):

„Pilnas skanošām, sanošām vijolēm viņam likās jaunības debess: trūka stīga pēc stīgas, agri apklusā viņš pats. – Ozols bija raksturīgs tolaiku provinces upurs. Tikai ar 16 gadiem vijoli rokās tvēris viņš (neveikla pasniedzēja gatavots) apm. 21 g. vecs vēl iešmauca konservatorijas vijoles klasē. Bet drīzi viņam bija jāpārlicinās kā jau sacietējušās dzīslas vairs nepadevās nekādai lai cik ciešai gribai. Ozols pārgāja uz teorijas fakultāti: pietrūka fantāzijas lai ar panākumiem nodotos kompozīcijai: atkal pusceļš. Kapitālā [acīmredzot domāta toreizējā Krievijas galvaspilsēta – Ž. P.] viņam draudēja nogrimšana mākslas proletariātā; ieteicu viņam kandidēt uz Rīgas Latv. teātra atbrīvojošos kapelmeistara vietu: šeit viņa vadībā ātri uzplauka sevišķi Rīg. Dziedāšanas biedrība, viņa aizrautība aizrāva kori, sildīja klausītājus. No viņa pirmatskaņojumiem st. c. *Gaismas pils* uzsāka savas gaitas pa pilsētām un laukiem“ (Vītols 1947b).

Līdzās Ozolam vērts atzīmēt arī citus diriģentus – Vītola laikabiedrus, kuriem komponists uzticējis savu *Gaismas pili*: tie bija Pauls Jozuus un Teodors Kalniņš; bez tam šo darbu diriģējis arī pats Vītols.

Pirmajā Vītola kordziesmu izdevumā, ko 1933. gadā sagatavojusi Latvijas Skaņražu kopa (*Kopotas dziesmas jaukiem, vīru un sievu koriem a cappella*), komponists pēcvārdā ievij personisku atkāpi tieši par dziesmu *Gaismas pils*, kas sacerēta 1899. gada 21. jūnijā, īsi pirms vasaras saulgriežiem:

„Piemetinu, ka *Gaismas pilī*, ilgi ar savu sirdsapziņu kaulējies, upurēju v i e n u [izcēlums manš – Z. P.] Ausekļa dzejoļa pantu. Nepratu citādi muzikālo formu glābt. Šo noziegumu, cik man zināms, pamanīja tikai viens pats Ausekļa darbu cienītājs – kāds Gaujienas zemesrūķis, kas no manis, gan visai draudzīgā formā, prasīja „paskaidrojumus“ (Vītols 1933: 291).

Šis Vītola izteikums tiek bieži citēts, bet galvenokārt tāpēc, ka apliecina lielo uzmanību, kādu viņš savās kompozīcijās veltījis formai. Taču patiesībā *Gaismas pils* sakarā būtu jārunā par d i v i e m upurētajiem Ausekļa dzejoļa pantiem. Uz šo faktu norāda arī muzikologs Arnolds Klotiņš dziesmas anotācijā zinātniskajā izdevumā *Jāzeps Vītols. Kora mūzika* (Klotiņš 2008: 386). Kā jau izriet no rakstā iepriekš citētā Ausekļa teksta (*Ausekļa raksti* 1888), runa ir par deviņu pantu dzejoļa trešo un priekšpēdējo (astoto) pantu.

1901. gadā Vītola *Gaismas pils* piedzīvo pirmpublicējumu – 1901. gada 19. janvārī saņemta cenzūras atļauja dziesmas iekļāvumam litografētā krājumā *Dziesmu virkne jaukiem un vīru koriem*, kas izdots Rīgā, A. fon Grotusa [A. фон Гротуса] tipogrāfijā. Tajā pat 1901. gadā nāk klajā arī Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisijas izdevums – kordziesmu krājuma 5. burtnīca Jurjānu Andreja redakcijā (*Dziesmu krājums jaukiem koriem zem brīva mākslinieka Jurjānu Andreja redakcijas*). *Gaismas pils* ietverta arī krājumā *Dziesmas V. Latviešu vispārīgiem dziesmu svētkiem Rīgā, 1904. gadā* (izdevējs G. Landsbergs Jelgavā). Šie pirmie publicējumi uzskatāmi par autentiskiem, un tajos nav arī drukas kļūdu; savukārt turpmāko gadu izdevumos (piem., *Padomju Latvijas*

II Dziesmu svētki 1949: 26–30; Piektās dziesmu dienas Garezerā 1977: 25–27) reizēm ir izmainīts beigu frāzes teksts – Ausekļa dzejoli ir tagadnes forma „ceļās“ (ar garo *ā*), nevis „cēlās“ vai „celsies“ („augšām ceļās Gaismas pils, Gaismas pils“). Arnolds Klotiņš dziesmas anotācijā zinātniskajā izdevumā *Jāzeps Vītols. Kora mūzika* uzsver, ka dziesmas 71. taktī novērsta daudzās iepriekšējās publikācijās sastopamā neprecizitāte – respektīvi, teksta pēdējā dzejrindā atjaunota vārda "ceļas" tagadnes forma (vien šoreiz ar īso *a* – *Z. P.*) : „Augšām ceļas Gaismas pils, Gaismas pils“ (Klotiņš 2008: 386).

Vītola rīcībā esošo *Ausekļa rakstu* izdevumu bija pārskatījuši Krievijas cara Aleksandra III valdīšanas laika cenzori. Sākotnēji šis cars, turpinot sava priekšteča Aleksandra II politisko līniju, vēl bija veicis dažas reformas (piem., pazeminājis zemes izpirkšanas maksu zemniekiem, dibinājis zemnieku banku), bet no 1885. gada valdības politika kļuva reformām atklāti naidīga. Aleksandra III manifests (1881) pasludināja, ka muižniekiem jāieņem noteicošā vieta visās dzīves sfērās un 1889. gadā viņiem kā priekšniekiem pakļāva visas zemnieku iestādes. Tāpat tika ierobežota tiesu neatkarība un atklātums. Pēc Aleksandra III nāves (1894), Nikolaja II valdīšanas laikā, iekšpolitikas reakcionārais virziens tikai pieņēma spēkā. Preses un daiļliteratūras cenzūra līdz pat 1905. gada revolūcijai darbojās ļoti stingri, cenšoties notušet reāli pastāvošo naidīgumu starp iedzīvotājiem un valsts varu. To noteica dažādi, arī ārpolitiski apstākļi. Ausekļa dzejas 1888. gada krājums un Vītola *Gaismas pils* 1899. gada kompozīcija iekļaujas Krievijas vēstures nogrieznī, kas iezīmīgs ar reakcionārisma atmosfēru.

Interesanti, ka dzejoļa *Gaismas pils* pants, kuru skaņdarba formas labad *upurē* Jāzeps Vītols, ir trešais pēc kārtas:

„Zelta stabiem, zītarjuntu,
Sidrabotiem pamatiem.
To negāza gaisa vētras,
Kara viļņu bangojums“

(*Ausekļa raksti* 1888: 81–82).

Komponistam šķitis, ka no balādes formas viedokļa labāk būtu savienot iepriekšējā un nākošajā pantā paustās domas: „Tie ligoja vecos laikos / Gaismas kalna galotnē. / Visapkārti egļu meži, / Vidū gaiša tautas pils“ un „Asiņainas dienas ausa / Tēvu zemes ielejā, / Vergu valgā tauta nāca, / Nāvē krita varoņi“.

Dzejoļa pants, pret kuru Vītols pirms 1899. gada bija izturējies gana piesardzīgi un par kura eksistenci viņš acīmredzot laika gaitā jau bija aizmirsis (tā liek secināt komponista pēcvārds 1933. gada kordziesmu izdevumam: Vītols 1933), bija astotais pēc kārtas Ausekļa deviņu pantu secībā:

„Zilā gaisā plivinātos
Sarkanbaltie karogi.
Kurģa laukā atskanētu
Sirno garu daiņojums“.

Zīmīgi, ka Ausekļa dzejoļa trešajā un astotajā pantā ir lietoti dažādi krāsu apzīmējumi saiknē ar lietvārdiem (zelta stabi, sidraboti pamati, zils gaiss un sarkanbalti karogi), bet Vītola balādē „zelta stabi“ un „sidraboti pamati“ izrādījušies lieki. Izvairoties no konkrēta pils izskata apraksta, komponists panācis, ka *Gaismas pils* kā simbols, iespējams, pat spēcīgāk atbalsojas gan atskaņotāju, gan klausītāju iztēlē. *Gaismas pils* vizuālo kolorītu iztēlē veidojam mēs paši.

Atbilstoši Jāzepa Vītola iecerei dzejolis dalīts četros posmos (a b a₁ c), kas atbilst vienkāršai trijdaļu formai ar kodu. Mūzikas struktūra ir skaidri iezīmēta, un, neraugoties uz struktūru lakonismu, kā arī cezurām, vēstījums ir ļoti dabisks, raiti plūstošs. Lai gan Ausekļa dzejolis veidots četrindēs, komponists gandrīz nekur neizvēlas kvadrātiskas uzbūves.

Jāatzīst, ka trešā panta aprakstošais stils tiešām atslābina dramatisko vēstījumu, jo daudz spēcīgāk nekā pils ārējā izskata tēlojums uz apziņu iedarbojas tādi vārdu salikumi kā „sirmie dievi“, „brīvie tautas dēliņi“, „gaiša tautas pils“, „asiņainas dienas ausa“, „gaismas kalna staltā pils“ un „tautas gara greznumi“. Vēstījuma noslēpumainais kodols mūzikas dramaturģijā atklāts, izceļot vārdus „Tur guļ mūsu tēvu dievi, / Tautas gara greznumi“.

Lasot Ausekļa dzeju, jāsecina, ka tajā daudzpusīgi izmantots tautiskās atmodas laikmeta retorikai tipiskais vārdu krājums. Senatne, senču svētvietas, kokles skaņas, sentēvu tikums, aizstāvības cīņas u. tml. – tas viss modina un mudina latviešu nacionālo pašapziņu izpausties brīvāk, izrādīt cieņu dzimtajai valodai un kopīgi stiprināt savas kultūras balstus. Interesanti, ka Jāzeps Vītols šo tautiskā romantiķa retoriku saglabā līdz pat mūža nogalei. Atrodoties trimdā, viņš raksta par mūsu kultūras apdraudētību un nepieciešamību to glābt tikpat nacionālromantiski, cik Auseklis pirms apmēram septiņdesmit gadiem. Tomēr Vītola retorikai ir cits fons – Otrais pasaules karš un smagās represijas pret tautas inteliģenci. Viņa raksti par tautas mantojumu un kultūras nākotni brīžiem skar pat mūsdienās diskutēto globalizācijas jautājumu. 1946. gadā žurnāla *Jaunais Vārds* publikācijā *Dūja, dzeguze un strazds* Vītols atzīst:

„Cēla mana māksla – mūzika. Tā šinīs tumši mākoņainajās dienās nes gaismas stariņu, veldzina neskaitāmus cietējus, iedvesmo izmisušiem jaunus cerības. Atskan latvju dziesmas, Latvija ir: kad viņa mūs atkal aicinās pie sevis? Mūsu māksla godam aizstāv dzimtenes krāsas mūsu karogam svešos vējos plandoties. Un tā aug cīņā ar spēkiem, kas baigi savīļņo abus kontinentus.

Mūsu mūzika atskan šobrīd pat gaišāk; tā tālāk nekā jebkad nes pagājušos laikus. Tai tiek pieaugoša mērā velūta uzmanība arī aprindās,

kas to agrāk nedzirdēja, neievēroja. [...] Kur tie laiki, kopš lūkojamies pēc savas vietas vispasaules daudz balsīgajā orķestrī; uz to esam iekarojuši savas tiesības. Dziedam savas dziesmas, skandinām savas kokles; un tajās san, viņo līdzī stīgas, kas mūsu skaņas ja arī tieši neatšķir no citu kultūrtautu skaņām, tad tomēr liek uzklausīties. Tā ir mūsu senču dziesma, kas noguldīta dziļi mūsu zemapziņā. Klusītiņām tā skan līdzī, te stiprāk, te mazāk jaužama; bet viņa ir – un viņa būs, kamēr visu īpatnību naidniece, civilizācija, nebūs galīgi noretušējusi tās robežas, kas šodien vēl šķir tautas no tautām, ciltis no ciltīm. Un tad arī vēl folkloras krātuves liecinās par latviešu senām bagātībām, viņu gara mantām. Bet tas aiz kalniem. Vēl mūsu senču dziesmas nav noraktas arhīvos, vēl pati tauta tās dzied (Vītols 1946: 42).

Arī vienā no uzsaukumiem trimdas sabiedrībai – runā *Saglābiet latvisko!* 1947. gada 1. oktobrī – Vītols brīdina par tautas „sairšanu” un „plaisāšanu”. Raksturojot trimdas ceļos aizgājušos latviešus, autors atzīst: „Vienīgā manta, kas tos pavada, ir mātes valoda un tās dvīņu māsa – dzimtenes dziesma. Tai piemīt brīnumspēks [izcēlums mans – Z. P.]” (Vītols 1947a).

Citētajos Vītola publikāciju fragmentos nepārprotami saskatāmas valodas struktūras, kas radniecīgas dzejoļa *Gaismas pils* satura motīviem un sasaucas ar Ausekļa skartajiem mitoloģijas tēliem, piemēram, Orfeju. Auseklis salīdzina latviešu kokles skaņas ar Orfeja spēli, bet Vītols, rakstot par jaunatnes vīlīnājumiem pasaules plašumos, atgādina mītu par dzimtenes meklētāju Odiseju un Kirki. Mītu elementu izmantojums komunikācijā ar sabiedrību ir būtiska iezīme arī citos Vītola rakstos.

Saskaņā ar Kloda Levī-Strosa uzskatiem, mīts ir ievīts apziņas struktūrā un var izpausties valodas struktūrās (sk.: Шинкаренко 2009). Tāpēc arvien būtu svarīgi noskaidrot ne vien cilvēku domas par mītiem, bet arī to, kā mīti *darbojas* cilvēkos bez viņu pašu ziņas.

Jāzepa Vītola bēgļu gaitu kontekstā *Gaismas pils* ir simbols, kas savulaik vēlējuma izteiksmē attiecināts arī uz pašu autoru. To apliecina JVLMA Vītola Piemiņas istabas arhīvā glabātā vēstule mašīnrakstā, kas komponistam rakstīta 1946. gada 1. septembrī sakarā ar nule, 29. augustā, noritējušo viņa 83 dzīves gadu un 60 darba gadu godināšanu. Vēstuli Eištates („Eichštetes”) latviešu nometnes kultūras daļas uzdevumā parakstījis D. (Daniels?) Agrums:

„Daudzo klausītāju sajūsmas sveikti izskanēja Jūs u izcilāko darbu akordi. Dziļā atzinībā noklausījāties referātu par Jūs u nemirstīgo darbu latviešu mūzikas druvā un novēlējumu J u m s, sirmajam latvju dziesmu vaidelaitim, savā gaišajā ceļā vēlreiz nostaigāt turpu, kur mīt visu ilgas un domas – mūsu mīlajā dzimtenē. Tur lai Jūs atkal dzirdētu atskanam Jūs u nemirstīgajos akordos dzejnieka Ausekļa pareģojumu, kad tas atkal būs piepildīts, kad augšāmcēlusies būs atkal Gaismas pils!” (Agrums 1946)

Gaismas pils jēdzienu sabiedrība ekspluatē, runājot par Latvijas Mūzikas akadēmijas ēku – tātad faktiski cara laika ģimnāzijas telpām. Pats Vītols kā Konservatorijas pirmais rektors, izraugoties sinonīmu

viņa vadītās iestādes apzīmējumam, lietoja latīņu teicienu *Alma mater*, nevis *Gaismas pils* – vismaz savās Pēterburgas atmiņās (Vītols 1988: 187). Tomēr šeit vietā maza atkāpe. Grāmatas *Manas dzīves atmiņas* nodaļā *Tēvzemē (pirmie soļi)* autors izsakās: „Aiz muguras biju atstājis kalna galos [izcēlums mans – Z. P.] pacēlušos muzikālu kultūru. [...] Kad pametu Pēterpili, nebiju tais domās, ka to vairs savu mūžu neredzēšu”¹² (Vītols 1988: 265). Šajā īsajā dzīves apstākļu formulējumā Vītols, varbūt pat neviļus, apliecina, ka Krievijas metropole viņam ir *Gaismas pils*, augstā un viņa atzītā gara kultūra. Tāpēc Pēterburgas pamešana un turpmākās dzīves aizvadīšana tālu prom no šāda līmeņa kultūras centra ļauj runāt par zaudētās paradīzes motīvu paša Vītola biogrāfijā, un šajā aspektā viņš ir idejiski radniecīgs dzejniekam Auseklim.

Dziesma *Gaismas pils* ir Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas neoficiālā himna¹³, lai gan komponists savulaik bija vēlējies iedzīvināt Konservatorijas ikdienā citu kompozīciju kā svinīgo pasākumu *himnu* – kordziesmu *Līgai* (Edvarta Virzas teksts)¹⁴. Vārds *Līga* ilgstoši bijis saistīts ar Latvijas Konservatorijas sieviešu studentu korporāciju *Līga* (dibināta Konservatorijā 20. gadsimta 20. gadu beigās, pārstājusi darboties 21. gadsimta sākumā pēc korporācijas biedreņu lēmuma). Tādējādi varam secināt: ir vēstures fakti (mīta struktūras), kas mūsdienu sabiedrībā turpina aktualizēties un ik pēc laika atdzimst, bet ir arī tādi savulaik būtiski notikumi, kas lemti aizmirstībai.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas jauno ēku paredzēts atklāt 2014. gadā, un jau tagad bez sevišķiem apzīmējuma vai simbola skaidrojumiem sabiedriskajā telpā jaunā ēka tiek saukta latviešu kultūrai tik nozīmīgajos vārdos – *Gaismas pils*.

¹² Citātam izmantoju 1988. gada izdevumu (sastādītājs Oļģerts Grāvītis), kas tiek uzskatīts par vispilnīgāko Vītola atmiņu pārpublicējumu, tomēr dažas kupīras veiktas arī tajā. To autors ir vai nu pats Jāzeps Vītols, vai arī Jēkabs Vītolīšs – redaktors un komentētājs Vītola apcerējumam *Manas dzīves atmiņas*, kas 1958. gadā publicēts almanaha *Latviešu mūzika* 1. laidienā (Vītols 1958).

¹³ Saskaņā ar Oļģerta Grāvīša atmiņām, šo dziesmu sāka iekļaut Latvijas Valsts konservatorijas svinīgo aktu programmās rektora Imanta Kokara laikā (rektora amatā bijis no 1977. gada līdz 1990. gadam).

¹⁴ Jāzeps Vītols sacerējis dziesmu *Līgai* 1919. gada 30. decembrī un paredzējis to Latvijas Konservatorijas atklāšanas dienas pasākumam 1920. gada 11. janvārī. Dziesma nav nostiprinājusies Konservatorijas himnas statusā, visticamāk, sarežģītas rakstības tehnikas dēļ.

GAISMAS PILS (THE CASTLE OF LIGHT) BY JĀZEPS VĪTOLS: PERCEPTION OF THE PIECE DURING THE 20TH AND 21ST CENTURY

Zane Prēdele

Summary

Being one of the most popular choral ballads and being considered as an outstanding example, even the standart – the symbol of Latvian National Song Festival – the ballad *Gaismas pils* can be discussed and analyzed as a mythological phenomenon.

Gaismas pils is closely connected with the name of the prominent composer Jāzepe Vītols. However, over the time we can notice mystification or artificially constructed myth of *Gaismas pils*, and that can already be called a real mythology.

In 2009 the song was included in Canon of Culture in the field of music of the Ministry of Culture of Latvia. It is the only piece by Jāzepe Vītols that has been accepted by the jury in the List of 12 values. Now the song has an official status of canonization in our society.

In December 1936 the colleagues of Vītols created a wonderful gift when celebrating his 50th anniversary as professional composer and teacher – the musicians presented him with a handmade artistic plate with illustrations of Vītols' nine most outstanding compositions. In 1930ies the society of contemporaries recognised a considerable amount of values in Vītols' output. They remarked his symphonic music, instrumental chamber music and choral music in the broad sense of the word. At that time *Gaismas pils* was not perceived as a strong and remarkable symbol of his output.

The perception of the piece *Gaismas pils* cannot be restricted only in the context of Latvian National Song Festival. Music historian Valentīns Bērzkalns discovers the history how the song *Gaismas pils* became the symbol in exile during the period of 1946–1965. It can be observed that in 1950ies Latvians in exile started to use specific models of programmes where a song has its own particular place:

Model 1: National anthem – *Gaismas pils* – ...;

Model 2: National anthem – classical „canon“ (different songs of Latvian classics, including *Gaismas pils* by Vītols);

Model 3: National anthem – the concert programme – the final piece *Gaismas pils*.

Another interesting archives document can be found at Jāzepe Vītols Memorial Room at the Jāzepe Vītols Latvian Academy of Music. It is a version of the song rewritten in exile in Germany by Vītols. The note of

his wife says that it has been written by heart, and the wife had helped him to recall in his memory the text. It has been written down in 1945 in Flensburg.

The Soviet ideologists organized the first plenum of composers in Latvia Soviet Socialist Republic (SSR) in 1946. The Latvian composers in exile were totally declined in the plenum. As representatives of Latvian music „golden foundation“ only Emilis Melngailis, Emīls Dārziņš, Jānis Zālītis, Alfrēds Kalniņš, Jāzeps Mediņš and Jēkabs Mediņš were mentioned. An important fact to be stressed is that in 1948, during the I Soviet Latvia Song Festival, the composer Jāzeps Vītols was rehabilitated with the song *Gaismas pils*. The song took its particular place in the programme of the Song Festival during the Soviet regime, too. The song is still irreplaceable in nowadays Latvian Song Festival programmes.

The article continues with research on Latvian poet Auseklis (1850–1879). As the most talented poet in 19th century history, he belongs to the group of artists who searched for the lost paradise motive in the art. He wrote the poem *Gaismas pils* around 1875–1876. Some songs with lyrics by Auseklis have become the highest manifestation of patriotism and national pride during the Latvian Song Festivals.

In the article there are some explanations why the composer did not take two verses of the well-known poem, although the poet talks about the colours of Latvian flag and mythology. In Russia the period from 1890ies till 1905 was reactionary, the censorship was very strong for the press and literature. Auseklis' politically ambiguous text was forbidden already before Jāzeps Vītols composed the song in 1899.

There are plenty of historical facts (myth's structures) that continue to live in the Latvian society, many elements of *Gaismas pils* myth being reborn from time to time, but some of those constructed elements dying off.

The society still preserves the popular myth of the lost paradise (which is *Gaismas pils* in point of fact). For example, the new building of the National Library of Latvia will be opened in 2014. In our society it is been called *Gaismas pils*.

Literatūra un citi avoti

Agrums, D. (1946). Vēstule Jāzepam Vītolam. 1. septembris. Glabājas JVLMA Vītola piemiņas istabā

Auseklis (1975). *Gaismas pils*: dzeja. Sastādītājs un pēcvārda autors Imats Pijols. Rīga: Liesma

Ausekļa raksti (1888). Sastādītājs Kažoku Dāvis. Rīga: J. E. C. Kapteiņa ģenerālkomisija

Barts, Rolāns (2010). *Mitoloģijas*. No franču valodas tulkojusi Sarmīte Madžule. Rīga: Omnia mea

Bērzkalns, Valentīns (1968). *Latviešu dziesmu svētki trimdā (1946–1965)*. [Bruklina]: Grāmatu Draugs

Grauzdiņa, Ilma, un Oļģerts Grāvītis (1990). *Dziesmu svētki Latvijā. Norise, skaitļi, fakti*. Rīga: Latvijas enciklopēdija

Klotiņš, Arnolds (2008). Komentāri. *Jāzeps Vītols. Kora mūzika*. II sējums. Oriģināldziesmas *a cappella* jauktam, sieviešu un vīru korim. Rīga: Musica Baltica, 383–423

Kurmis, Guna (1963). Konservatorijas rektors Jāzeps Vītols. *Trimdas skola* 24: 923–926

Latvijas kultūras kanons. <http://www.kulturaskanons.lv/lv/1/> – Skatīts 2012. gada 1. oktobrī

Mauriņa, Zenta (1935). Auseklis. *Latviešu literatūras vēsture*. II sējums. Virsredaktors Ludis Bērziņš. Rīga: Literatūra, 270–282

Modināšanas literatūra. *Latvijas literatūras centrs*. http://www.literature.lv/his_lv/2_3.html – Skatīts 2012. gada 1. oktobrī

Mūzika. *Latvijas kultūras kanons*. <http://kulturaskanons.lv/lv/1/7/> – Skatīts 2012. gada 1. oktobrī

Padomju Latvijas II Dziesmu svētki (1949). *Dziesmas jauktam korim I*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība

Piektās dziesmu dienas Garezerā (1977). *Dziesmas jauktam un vīru korim*. 1977. gada 12., 13. un 14. augustā. Three Rivers, Michigan: Garezera 5. dziesmu dienu rīcības komiteja

Pumpuriņš, Tālis (2000). *Sarkanbaltsarkanās – Latvijas karoga krāsas*. Pētījumi, atmiņas un dokumenti par Latvijas Valsts karoga tapšanas vēsturi. Cēsis: Cēsu Vēstures un mākslas muzejs

Šarkovska-Liepiņa, Ilze (2008). Latviešu kormūzika. Uz virsotnēm tiecoties un Dziesmu svētkiem. *XXIV Vispārējie latviešu Dziesmu un XIV Deju svētki*. Sastādītāja Dagmāra Lejiņa. Rīga: Tautas mākslas centrs, 37–41

Vērdiņš, Kārlis (2010). Censīgais tēvijiets sēžas uz gaistošiem gruvekļu kopiem. *Kultūras Forums* 7

Vītols, Jāzeps (1933). Mana kordziesma. *Kopotas dziesmas jauktiem, vīru un sievu korim a cappella*. Rīga: Latvijas Skaņražu kopa, 289–293

Vītols, Jāzeps (1946). Dūja, dzeguze un strazds. *Jaunais Vārds* 1: 42–43

Vītols, Jāzeps (1947a). *Saglabiet latvisko!* 1. oktobris. Runas noraksts glabājas JVLMA Jāzepa Vītola piemiņas istabā

Vītols, Jāzeps (1947b). *Atmiņas. Zelta zvaigzne*. Manuskripts. Vītola rokrakstā datēts: „Lībekā, decembrī 1947. g.“. Glabājas JVLMA Jāzepa Vītola Piemiņas istabā

Vītols, Jāzeps (1958). *Manas dzīves atmiņas. Latviešu mūzika*. Sakārtojis Jēkabs Vītoļš. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 241–338

Vītols, Jāzeps (1988). *Manas dzīves atmiņas*. Sastādījis, komentējis un priekšvārdu sarakstījis Oļģerts Grāvītis. Rīga: Liesma

Грюнфельд, Нильс (1946). Первый пленум Союза советских композиторов Латвиской ССР. Музыкальное творчество Советской Латвии. *Советская музыка* 7: 25–30

Из выступлений на пленуме (1946). Сокращенная стенограмма заседаний из Первого пленума Союза советских композиторов Латвийской ССР. *Советская музыка* 7: 31–41

Шинкаренко, Виктор (2009). *Смысловая структура социокультурного пространства. Миф и сказка*. Изд. 2-е. Москва: Либроком